

ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA INSON KAPITALINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

PhD, Xakimov Zafar Ibragimovich
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson kapitalining iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati, undan samarali foydalanish yo'llari to'g'risida nazariy va amaliy ma'lumotlar yoritib berilgan. Xulosa qismida inson kapitalidan samarali foydalanishda insonning bilimi, malakasiga sarflanadigan sarmoyaning turli xil yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual kapital, inson kapitali, investitsiya, jismoniy kapital, ta'lim, tibbiy xizmat, infratuzilma, iqtisodiy resurslar, iqtisodiy o'sish.

Abstract: This article provides theoretical and practical information about the role and importance of human capital in the economy, ways to use it effectively. In the conclusion, suggestions and recommendations are given on various directions of investment in human knowledge and skills in the effective use of human capital.

Keywords: Intellectual capital, human capital, investment, physical capital, education, medical services, infrastructure, economic resources, economic growth.

Kirish. Inson va uning qobiliyatlari, bilim, malakasi har qanday jamiyat farovonligi va mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omiliga aylangan bugungi kunda O'zbekistonda ham inson kapitali ijtimoiy – iqtisodiy siyosatning ustvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki inson kapitalini rivojlantirish – innovatsion iqtisodiyot, bilimlar iqtisodiyoti, global axborot tizimlari, eng yangi texnologiyalar va biznesning yangi shakllarini rivojlantirishning zarur sharti hisoblanadi.

Asosiy qism. Inson kapitali (ing. Human capital)- bu inson va umuman jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan bilimlar, ko'nikmalar to'plami. Inson potensialini tashkil etuvchi turli xususiyatlar ichida inson kapitali daromadlarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlarni ifodalaydi. Shu jihatdan inson kapitali ishchining maxsus ta'lim, kasb hunarga tayorlash va ishlab chiqarish tajribasi asosida to'plangan bilimlari, ularni amalda qo'llash va mahoratini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy iqtisodiyotga o'tish sharoitida inson resurslari raqobatbardosh ustunliklarga erishish va iqtisodiy o'sish va rivojlanishning sifat parametrlarini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. XXI asrda ushbu rivojlanish istiqbollari inson, uning salohiyati, bilimi va malakasiga bevosita bog'liqdir. Ilm-fan va texnologiyalarni muntazam ravishda yangilash noaniqlik sharoitida tegishli bilim, ko'nikma va qaror

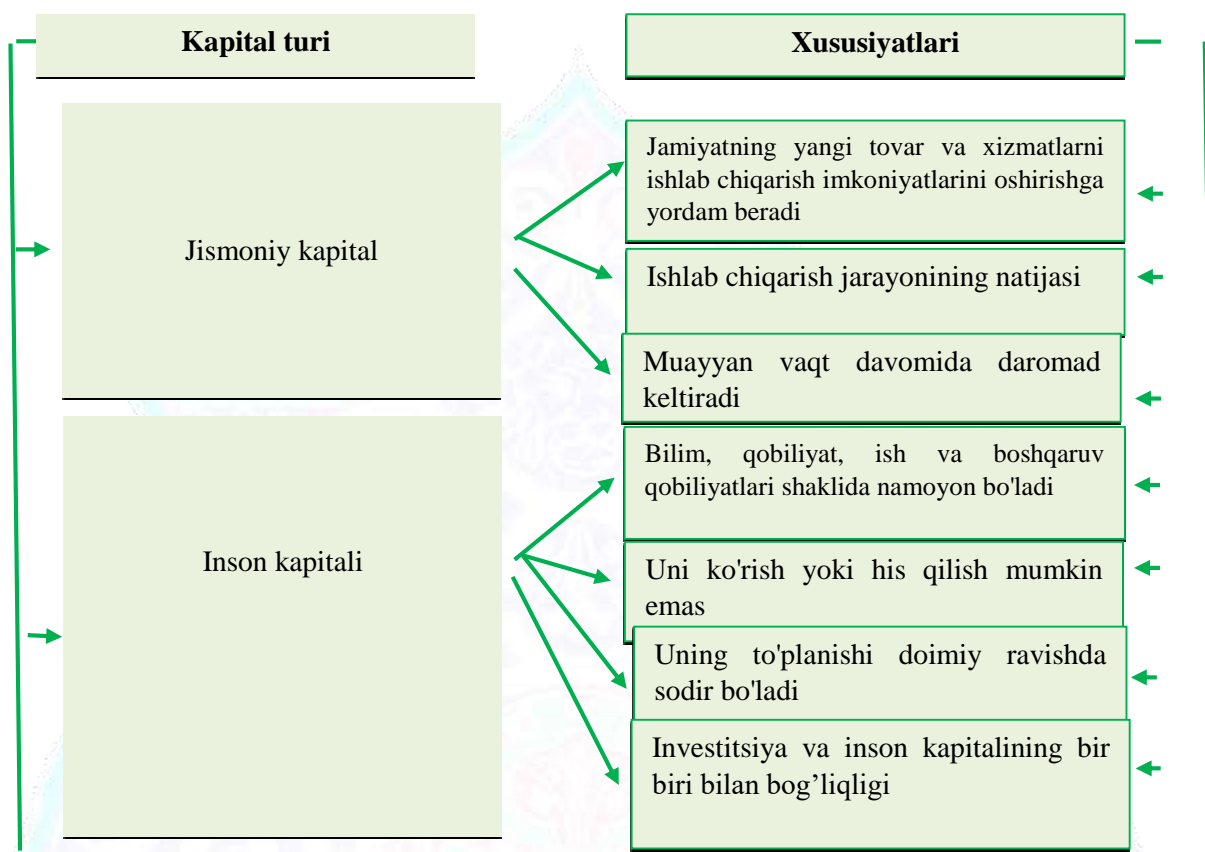
qabul qilishga tayyorlikni talab qiladi. Bundan tashqari, biznesga ijodiy, tashabbuskor yondashuv, qiyin vaziyatlarda qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati zarur, bu esa inson resurslari sifatini oshirishni oldindan belgilab beradi.

Bir vaqtlar akademik V. I. Vernadskiy kelajakdagi inson taraqqiyoti bilim va aql sohasida sodir bo'lishini bashorat qilgan. Shu munosabat bilan zamonaviy ichki iqtisodiyotda inson - uning ma'lumoti, malakasi va tajribasi juda muhim va shu bilan birga foydalanilmagan manba ekanligi tobora ko'proq tushunilmoqda.

Bilimlarni boshqarishning zamonaviy modellarida "intellektual kapital" tushunchasi qo'llaniladi. Intellektual kapitalning asosiy tarkibiy qismlarining klassik tasnifi zamonaviy intellektual kapital nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan T. Styuart tomonidan ishlab chiqilgan. Uning fikriga ko'ra, intellektual kapitalning tuzilishi uchta asosiy tarkibiy qismga ega – inson kapitali, tashkiliy kapital va iste'mol kapitali.

Iqtisodiy adabiyotlarda "inson kapitali" tushunchasi ko'pincha "inson resurslari sifati" tushunchasini aniqlaydi. Inson tomonidan to'plangan bilim, malaka, kasbiy ko'nikmalar uning an'anaviy turlari (ishlab chiqarish uskunalari, pul, aksiyalar va boshqalar) bilan bir qatorda teng kapital sifatida qaraladi. Shu sababli, so'nggi yillarda ular inson kapitalini turli darajalarda o'rganishga e'tibor berishni boshladilar. Iqtisodiy o'sishning zamonaviy nazariyalari inson kapitalini uning asosiy omillaridan biri deb biladi. Buning sababi shundaki, inson kapitali nafaqat mehnat unumdorligini oshirish orqali, balki yangi g'oyalar va innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlashi mumkin. Hozirgi vaqtda insonning boshqaruv tizimidagi o'rni va rolini tushuntirish bo'yicha etarli ma'lumotlar to'plangan, chunki insonning iqtisodiyotdagi mavqei asosan jamiyatning sanoat, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini belgilaydi. Shu sababli, inson kapitali sohasidagi zamonaviy tushunchalar va talqinlarni o'rganishdan oldin, insonning ishlab chiqarish qobiliyatlari muammosi va ulardan ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida foydalanish bo'yicha ilmiy qarashlarning evolyutsiyasini, shuningdek, inson kapitali nazariyasi bo'yicha ilmiy g'oyalarning rivojlanishini belgilaydigan ob'ektiv shart-sharoitlarni ko'rib chiqish kerak.

"Inson kapitali" atamasini chuqurroq tushunish uchun uning 1-rasmda ko'rsatilgan xarakterli xususiyatlarini ko'rib chiqish kerak.

1-rasm. Inson va jismoniy kapitalning asosiy xususiyatlari

Inson kapitali ishlab chiqarish mahsuloti sifatida inson o'rganish va mehnat faoliyati jarayonida oladigan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni anglatadi. Shuning uchun, boshqa har qanday kapital singari, u ham to'plash qobiliyatiga ega. To'g'ri, inson kapitalini to'plash jarayoni jismoniy kapitalni to'plash jarayoniga qaraganda uzoqroq. Bular: maktabda, universitetda, ishlab chiqarishda o'qish, malaka oshirish, o'z-o'zini o'qitish. Ya'ni, biz uzluksiz ta'lim jarayoni haqida gapiramiz. Agar jismoniy kapitalning to'planishi, qoida tariqasida, 1-5 yil davom etsa, unda inson kapitalida to'plash jarayoni 12-20 yilni tashkil qiladi.

Bizning fikrimizcha, 1-rasmda ko'rsatilgan inson kapitalining xususiyatlari quyidagi xarakterli xususiyatlar bilan to'ldirilishi kerak:

- 1) zamonaviy iqtisodiy tizimda inson kapitali korxonaning raqobatbardoshligiga erishishda hal qiluvchi rol o'ynaydi;
- 2) iqtisodiy o'sishning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi va shuning uchun jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlari tizimida birinchi o'ringa chiqadi;
- 3) inson kapitali uning tashuvchisidan ajralmasdir, chunki inson tabiat tomonidan yaratilgan va jamiyatda rivojlangan tarkibiy qismlarning yaxlitligini anglatadi; shu bilan birga, inson jismoniy va ma'naviy xususiyatlarning birligi sifatida ishlaydi;
- 4) inson kapitali, ma'lum bir zaxira bo'lib, asosan investitsiya hisobiga to'planish xususiyatiga ega;

5) inson kapitali eskirishi (jismoniy va ruhiy jihatdan) va amortizatsiya qilinishi mumkin, ya'ni uning eskirishi natijasida qadrsizlanishi mumkin;

6) inson kapitali dinamik xususiyatga ega, ya'ni ma'lum holatlar ta'siri ostida ushbu aktsiyalarning qiymati ijobiy va salbiy yo'nalishda o'zgarishi mumkin.

Axborot texnologiyalarining iqtisodiy o'sish sur'atlari va mehnat unumdorligiga ta'siri potentsiali juda yuqori baholanmoqda. U ko'plab sohalarda, shu jumladan: yangi biznes jarayonlarini tashkil etish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish, savdo bozorlarini kengaytirish. Biroq, ushbu yangi imkoniyatlarni amalda qo'llash ishchi kuchi sifati kabi to'siqqa duch keladi.

Aholi salomatligini mustahkamlash va himoya qilish hayot darajasi va sifatini oshirishga yordam beradi. Bu jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishiga olib keladi. Sog'liqni saqlash tadbirlarini moliyalashtirish-bu jamiyatning iqtisodiy resurslarini yaratishga, uning mehnat salohiyatini shakllantirishga sarmoya. Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, sog'liqni saqlashning yaxshilanishi iqtisodiy o'sishga yordam beradigan 4 omil bilan bog'liq: ishchilar kasalligi tufayli ishlab chiqarish yo'qotishlarini kamaytirish; kasalliklar tufayli ilgari mavjud bo'lmagan tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyati; maktab o'quvchilari sonining ko'payishi va ularning akademik ko'rsatkichlarining oshishi; kasalliklarni davolashga sarflanishi kerak bo'lgan resurslarni

Mamlakatlar o'rtasida inson kapitaliga sarflangan sarmoya va yaratilgan qo'shimcha qiymat bo'yicha tahliliy ma'lumot

Mamlakat	Ta'limga sarflangan sarmoya (AQSH doll.)	Bir xodim yaratadigan qo'shimcha qiymat (AQSH doll.)
AQSH	231 ming	3,1 mln
Janubiy Koreya	130 ming	2,1 mln
O'zbekiston	19 ming	77 ming

Manba: statistik ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi.

Inson kapitali indeksi (ing. [Human Capital Index](#) (HCI) – sog'liqni saqlash va ta'limning keyingi avlod ishchilarining samaradorligiga qo'shgan hissasini miqdoriy jihatdan belgilaydi. Inson kapitali indeksi [Jahon banki](#) tomonidan tayyorlanadi. Indeks ilk bor 2018-yil oktabr oyida e'lon qilingan va 157 mamlakatni o'z ichiga olgan. Inson kapitali indeksi bolaning kelajakda qay darajada samarali kadr bo'lib shakllanishini o'lchaydi.

Inson kapitali indeksi – 2020 bo'yicha mamlakatlar ro'yxati¹

Reyting	Mamlakatlar	Baholash (erishilgan potentsial foiz)
	Singapur	
	Hong Kong	
	Yaponiya	
	Janubiy Koreya	
	Kanada	
	Finlandiya	
	Shvetsiya	
	O'zbekiston	
	Niger	

Indeks qiymati 0 dan 1 gacha intervalda bo'lib, qiymat 1 ga yaqinlashishi bugungi bolalarning kelajakda qay darajada yetuk inson bo'lib shakllanishini ko'rsatadi.

Jahon bankining 2020 yil uchun e'lon qilingan inson kapitali indeksida ilk bor O'zbekiston ham qatnashib, 62 foizlik natija bilan MDH davlatlari orasida Belarus (70 foiz), Rossiya (68 foiz) va Qozog'istondan (63 foiz) keyingi o'rinni egalladi.

Hozirgi vaqtda inson kapitali tushunchasi zamonaviy yondashuvlar doirasida rivojlanmoqda. Xususan, inson kapitaliga institutsional yondashuv asosni sezilarli darajada kengaytiradi va tahlil metodologiyasini boyitadi, jamiyatdagi Real ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni eng munosib aks ettiradi va nazariyani yanada rivojlantirishga turtki beradi.

Xulosa. Insonning jamiyatning iqtisodiy tizimidagi rolini zamonaviy baholashga mos keladigan "inson kapitali" tushunchasining qiymati quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

- 1) shaxs iqtisodiy, ijtimoiy va individual jihatlarining birligida ko'rib chiqiladi;
- 2) inson kapitalida insonni mehnat faoliyatida tavsiflovchi fazilatlar va qobiliyatlarning uchta guruhi ajralib turadi - jismoniy, intellektual va psixologik;

¹ uba.uz rating sayti ma'lumotlari

3) "kapital" tushunchasidan foydalanish inson kapitaliga sarmoya kiritish zarurligini va ushbu investitsiyalardan uzoq muddatli ta'sir olish imkoniyatini ko'rsatadi;

4) inson kapitali-bu mehnat bozorida mustaqil agent bo'lgan erkin shaxsning o'ziga xos xususiyatini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Колобова А.И. Ларионцева А.М «Некоторые теоретические положения трудовой ресурс и трудового потенциала». Журнал. Вестник Алтайского государственного аграрного университета №5 (25) 2006.
2. Хайкин М.М. Управление сферой услуг в развитии человеческого капитала. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010.
3. Пардаев М.Қ “Бозорли иқтисодиёт шароитида меҳнатга оид тушунчалар” номли рисола. Самарқанд. СамКИ 1997. 59 б 4. Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. ТДИУ. – Т.: Иқтисод ва молия, 2014. 226 б 5. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик. Меҳнат нашриёти, 2004 й. 204 б
4. Савенков И.Е. Трудовые ресурсы предприятия: понятие и сущность. (мақола)
5. Нарзикулов Н.Р., Муҳаммедова О.Ҳ., Бақоева И.А. Инсон ресурслари иқтисодиёти . – (Ўқув қўлланма) - Т.:ТДИУ, 2004. 7 бет
6. Бакиева И.А. «Инсон ресурслари иқтисодиёти» фани (Ўқув қўлланма) – ТДИУ, 2011. -17 бет
7. Schultz T.P. Economic Research: Retrospect and Prospect, Volume 6, Human Resources 1972.
8. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. / Сост., науч. ред., послесл. Р.И. Капелюшников; предисл. М.И. Левин. — М.: ГУ ВШЭ, 2003, —90, 96 с
9. Теория человеческого капитала. http://ww/libertarium/10624/lib_article_t 12. Каримов И.А. 2012 йил 18 февралда “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.
10. Хақимов З.И. Аҳоли томорқаларини молиявий қўллаб-қувватлашнинг табиий ресурс тежамкорлиги асосида ташкил этиш имкониятлари // «Бизнесэксперт» журнал, 2022, 11-12-сон. – Б. 109-113.

Internet ma'lumotlari

1. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi hukumat portali
2. www.lex.uz- O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi